

राज्यात विविध बांधकामासाठी
कृत्रिम वाळूचा (M-SAND)
वापर करण्याकरीता धोरण
निश्चित करणेबाबत

महाराष्ट्र शासन
महसूल व वन विभाग
शासन निर्णय क्रमांक: गौखनि-१०/०३२५/प्र.क्र.८०/ख-२,
हुतात्मा राजगुरु चौक,
मादाम कामा मार्ग, मंत्रालय मुंबई-४०० ०३२,
दिनांक : २३ मे, २०२५

वाचा:- १. सुधारित वाळू निर्गति धोरण-२०२५, शासन निर्णय, महसूल व वन विभाग, क्र.गौखनि-१०/०१२५/प्र.क्र.०५/ख-१, दि.०८.०४.२०२५
२. दिनांक १३.०५.२०२५ रोजी मा. मंत्रीमंडळ बैठकीत घेण्यात आलेला निर्णय
३. महाराष्ट्र गौण खनिज उत्खनन (विकास व विनियमन) नियम २०१३

प्रस्तावना :-

आधुनिक अर्थव्यवस्थेत पायाभूत सुविधांच्या विकासात वाळूची महत्त्वाची भूमिका आहे. वाळू प्रामुख्याने नदीच्या पात्रामध्ये आढळते. नद्यांच्या पर्यावरणीय समतोलसाठी, नद्यांमधील वाळू सुरक्षित पद्धतीने वापरणे आवश्यक आहे. त्यामुळे नैसर्गिक वाळूला एम-सॅन्ड (कृत्रिम वाळू) पर्याय म्हणून विकास करणे आवश्यक आहे.

राज्यात वाळूची उपलब्धता कमी असल्याने सदर तुटवडा परराज्यामधून येणा-या वाळूमधून भागवला जात आहे. तथापि, भविष्यात विकासकामांसाठी निश्चित केलेली उद्दिष्टे पाहता राज्यातील वाळूची मागणी अनेक पटींनी वाढण्याची शक्यता आहे. शासनाने व मा. न्यायालयाने पर्यावरणपूरक मानके लागू केल्यामुळे, नदीच्या पात्रात आढळणाऱ्या वाळूची उपलब्धता मर्यादित झाली आहे. त्यामुळे, नदीपात्रातून निघत असलेल्या वाळूची जागा घेऊ शकतील अशा दर्जेदार बांधकामयोग्य वाळूची गरज M- Sand (कृत्रिम वाळू) द्वारे पूर्ण केली जाऊ शकते. नैसर्गिक वाळूसाठी कृत्रिम वाळू किंवा एम-सॅन्ड ही सर्वात योग्य पर्यायी सामग्री आहे. म्हणून एम-सॅन्डला प्रोत्साहन देण्यासाठी धोरण तयार करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती. याबाबत शासनाने पुढीलप्रमाणे निर्णय घेतला आहे.

शासन निर्णय:-

नैसर्गिक वाळूसाठी कृत्रिम वाळू किंवा एम-सॅन्ड ही सर्वात योग्य पर्यायी सामग्री म्हणून एम-सॅन्डला प्रोत्साहन देण्यासाठी त्याबाबतचे खालीलप्रमाणे धोरण निश्चित करण्यात येत आहे:-

एम-सॅन्ड (Manufactured Sand or M-Sand) व्याख्या :- BSI and Indian Standards (IS) codes viz. IS ३८३:२०१६ - Coarse and fine aggregate for concrete- Specification (Third Revision)२, IS १५४२:१९९२-Sand for plaster- Specification (Second Revision)२, IS २११६:१९८०- Specification for sand for masonry mortars (First Revision)२, IS ४५६:२०००- Plain and reinforced concrete code of practice (Fourth Revision)२ & such other standards as fixed by BSI from time to time and should be suitable for construction activities. Fine

particles of less than १५० Microns size shall not be present in excess quantity than the percentage specified in the IS code.

०२. कृत्रिम वाळू धोरणाची उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे राहतील:-

१. नदीच्या वाळूचा वापर कमी करणे, जेणे करून नद्यांच्या पर्यावरणावर होणारा प्रतिकूल परिणाम कमी करता येईल.
२. घरगुती आणि बांधकाम उद्योगांमधील वाळूची वाढती मागणी पूर्ण करण्यासाठी अतिरिक्त स्रोत विकसित करणे.
३. नदीच्या वाळूला पर्याय म्हणून कृत्रिम वाळूच्या विकासास प्रोत्साहन देणे.
४. एम-सॅण्ड युनिटला उद्योग म्हणून प्रोत्साहन देणे.
५. ब्युरो ऑफ इंडियन स्टॅण्डर्ड्सने ठरवलेल्या मानकांनुसार स्वस्त, सुलभ आणि प्रभावी पर्यायी बांधकामयोग्य म्हणून दर्जेदार एम-सॅण्डला प्रोत्साहन देणे.
६. एम-सॅण्डला उत्पादन युनिट्सच्या मान्यतेच्या प्रक्रियेचे मानकीकरण करणे.
७. राज्यात शून्य कचरा खाणकामाला चालना देण्यासाठी खाणकामातील ओव्हरबर्डनपासून एम-वाळूच्या उत्पादनास प्रोत्साहन देणे.
८. जिल्ह्यांमध्ये उद्योग म्हणून एम-सॅण्ड युनिट्सची स्थापना करण्यास प्रोत्साहन देणे.

०३. एम-सॅण्ड साठी असलेले स्रोत खालीलप्रमाणे राहतील :-

एम-सॅण्डच्या उत्पादनासाठी वापरण्यात येणारा माल वा सामग्री ही कोणत्याही हानिकारक खनिज किंवा एम-सॅण्डच्या गुणवत्तेवर प्रभाव पाडणाऱ्या पाइराइट, अल्कालाईन मिनेरल्स, सॉल्ट, सल्फेट, कोळसा, माईका, सेल, इत्यादींसारखे रासायनिक गुणधर्म नसेल अशी असली पाहिजे. एम-सॅण्डच्या अनुषंगाने खालीलप्रमाणे सामग्रीचे स्रोत असतील:-

- (i) **ओव्हरबर्डन:-** कोळसा खाणी अथवा अन्य मुख्य खनिज किंवा भविष्यात होणाऱ्या खाणपट्ट्यामधून उपलब्ध होणारे ओव्हरबर्डन/रिजेक्ट डम्प ज्यामध्ये मातीचे प्रमाण कमी असेल.
- (ii) **इमारती बांधकामासाठी वापरात आणण्यात येत असलेले दगड :-** राज्यात वेगवेगळ्या ठिकाणी इमारती बांधकामासाठी वापरण्यात येत असलेले दगड जो की एम-सॅण्ड निर्माण करण्यासाठी उपयोगात आणता येईल असा स्रोत
- (iii) **विहीर आणि जलसंधारणाची कामे:-** विहीर आणि जलसंधारणाच्या कामांतून निघणारा दगड जो की एम-सॅण्ड निर्माण करण्यासाठी उपयोगात आणता येईल असा स्रोत
- (iv) **दगड खाणपट्टे:-** महाराष्ट्र गौण खनिज उत्खनन (विकास व विनियमन) नियम, २०१३ मधील तरतुदीनुसार खाणपट्टाधारक यांना मंजूर करण्यात आलेल्या खाणपट्ट्यामधून निघणारा दगड जो की एम-सॅण्ड निर्माण करण्यासाठी उपयोगात आणता येईल असा स्रोत
- (v) **औष्णिक विद्युत केंद्रातून निघणारी राख (Fly Ash)**

०४. एम-सॅण्ड युनिट स्थापित करणे/सुरू करणे याबाबत मार्गदर्शक सूचना खालीलप्रमाणे असतील(Establishment of M-Sand Manufacturing Unit):-

एम-सॅड युनिटच्या माध्यमातून गौण खनिजापासून उत्पादित होणारे बांधकाम साहित्य तसेच त्यांच्या वाहतुकीचे सनियंत्रण करण्याच्या अनुषंगाने खालीलप्रमाणे एम-सॅड युनिटधारकास कार्यवाही करणे आवश्यक राहिल.

- (i) ज्या क्षेत्रावर एम-सॅड युनिटसाठी CTE-Consent to Establish आणि CTO-Consent to Operate बाबतचे प्रमाणपत्र महाराष्ट्र प्रदुषण नियंत्रण मंडळ यांच्याकडून घेणे बंधनकारक राहिल.
- (ii) ज्या क्षेत्रावर एम-सॅड युनिट बसवण्यात येणार आहे अशा क्षेत्राबाबत संबंधित नियोजन प्राधिकरणाकडून त्याबाबतचा वापर अनुज्ञेय असणे आवश्यक आहे. तसेच आवश्यक त्याठिकाणी अकृषिक परवानगी घेण्यात यावी. अशा ठिकाणीच CTE-Consent to Establish आणि CTO-Consent to Operate बाबतचे प्रमाणपत्र देण्याची कार्यवाही महाराष्ट्र प्रदुषण नियंत्रण मंडळ यांनी देण्याची कार्यवाही करावी.
- (iii) एम-सॅड युनिट सुरू करण्यासाठी उद्योग आधार नोंदणी/जिल्हा उद्योग केंद्र यांची नोंदणी(DIC-District Industrial Center) असणारे प्रमाणपत्र घेणे आवश्यक राहिल.
- (iv) एम-सॅड युनिट सुरू करण्यापूर्वी महाराष्ट्र गौण खनिज उत्खनन (विकास व विनियमन) नियम, २०१३ च्या नियम ७१ नुसार व्यापारी परवाना घेण्यासाठी “महाखनिज” या संगणक प्रणालीवर ऑनलाईन अर्ज करून व्यापारी परवाना प्राप्त करून घेणे बंधनकारक राहिल. यापूर्वी सुरू असलेल्या एम-सॅड युनिटधारकाने असा व्यापारी परवाना घेतलेला नसल्यास त्यांनी असा परवाना या शासन निर्णयाच्या दिनांकापासून तीन महिन्यांच्या आत प्राप्त करून घेणे बंधनकारक राहिल. त्यानंतर व्यापारी परवाना नसलेले एम-सॅड युनिट बंद करण्यात येतील. याबाबत जिल्हाधिकाऱ्यांनी सर्व कार्यरत एम-सॅड युनिटधारकांना लेखी सूचना द्यावी.
- (v) ऑनलाईन अर्ज प्राप्त झाल्यावर सक्षम प्राधिकारी म्हणजे जिल्हाधिकारी/अपर जिल्हाधिकारी यांनी महाराष्ट्र गौण खनिज उत्खनन (विकास व विनियमन) नियम, २०१३ च्या ७२ नुसार त्यावर एक महिन्याच्या आत निर्णय घ्यावा.
- (vi) एम-सॅड युनिटच्या माध्यमातून उत्पादित होणाऱ्या बांधकाम साहित्याची वाहतूक करण्यात येत असलेल्या वाहनासोबत वाहतूक करताना “महाखनिज” या संगणक प्रणालीमार्फत वाहतूक परवाना किंवा दुय्यम वाहतूक परवाना(दुय्यम वाहतूक पास म्हणजेच स्वामित्वधन आकारणी नसलेला पास) अनिवार्य राहिल. अशा दुय्यम वाहतूक पास नसणाऱ्या वाहनाद्वारे एम-सॅड युनिटच्या माध्यमातून गौण खनिजापासून उत्पादित होणाऱ्या बांधकाम साहित्याची वाहतूक आढळून आल्यास, सदर वाहनाने ज्या एम-सॅड युनिटमधून वाहतूक केली आहे, अशा एम-सॅड युनिटवर कारवाई करण्यात यावी.
- (vii) एम-सॅड युनिटधारकास वापरण्यात येणाऱ्या गौण खनिजाच्या वापराबाबत “परिशिष्ट-अ (आवक नोंदवही)” व “परिशिष्ट-ब (जावक नोंदवही)” प्रमाणे नोंदवही ठेवणे बंधनकारक राहिल व त्याबाबतचा ताळमेळ वेळोवेळी क्षेत्रीय अधिकारी/कर्मचारी यांच्याकडून तपासण्यात येईल.
- (viii) गौणखनिज (कच्चा माल वा उत्पादित एम-सॅड) वाहतूक करणाऱ्या वाहनांना GPS प्रणाली बसवणे बंधनकारक राहिल अशा GPS असलेल्या वाहनांची नोंद “महाखनिज” प्रणालीवर करण्यात यावी. GPS प्रणाली नसलेल्या वाहनांची वाहतूक अवैध समजण्यात येईल.

- (ix) व्यापारी लायसन्सधारक यांनी ज्या ठिकाणाची एम-सॅड युनिटसाठी परवानगी घेतली असेल त्याच ठिकाणी साठा करण्यात यावा. अशा जागा महाखनिज प्रणालीवर Geo fencing करण्यात याव्यात.
- (x) एम-सॅड युनिटच्या जागेभोवती कुंपण घालण्यात यावे जेणे करून वाहनांसाठी एकच प्रवेशमार्ग (Entry) व बाहेर जाण्याचा मार्ग (Exit) राहील. या आत-बाहेर जाण्याच्या मार्गात Electronic Weigh Bridge उभारणे आवश्यक राहील जेणे करून क्रशिंगसाठी आणलेल्या गौण खनिजाचे व त्यापासून तयार करण्यात आलेल्या एम-सॅडच्या प्रत्येक वाहनाचे वजन घेण्यात येऊन, त्याची नोंद “महाखनिज” या संगणक प्रणालीवर घेतली जाईल. तसेच वजनकाट्याचे “महाखनिज” या संगणक प्रणालीसोबत सलंगनीकरण करणे बंधनकारक राहील.
- (xi) संबंधित तहसिलदार यांनी दरमहा “परिशिष्ट-अ (आवक नोंदवही)” व “परिशिष्ट-ब (जावक नोंदवही)” याप्रमाणे एम-सॅड युनिटधारक यांनी ठेवलेल्या नोंदवह्या तपासणे व स्वामित्वधनाचा ताळमेळ घेणे व त्याबाबत जिल्हाधिकारी यांना अवगत करणे बंधनकारक व अनिवार्य राहील.
- (xii) उत्खननाचे परिमाण निश्चित करण्यासाठी MR-SAC, नागपूर यांचेकडून आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करण्यात येईल.

०५. गुणवत्ता मानके आणि नियंत्रण उपाय (Quality Standards and Control Measures):-

राज्यात होणारी बांधकामे उच्च-गुणवत्तेची व किफायतशीर होण्याच्या अनुषंगाने एम-सॅडसारख्या बांधकाम साहित्याची योग्य ती उपलब्धता होण्यासाठी एम-सॅडची गुणवत्ता व तिच्या नियंत्रणासाठी खालीलप्रमाणे उपाय करण्यात येतील.

- (i) क्वार्टझाइट, ग्रॅनाइट आणि वाळूचा खडक इत्यादी खडकांचे सर्वोत्तम योग्य साठे आणि एम-सॅडच्या उत्पादनासाठी जादा भारयोग्य प्रगत तंत्रे/साधनांचा वापर करून पेट्रोग्राफिकल, खनिजशास्त्रीय, भूभौतिकीय आणि भू-रासायनिक तपासणी करून नमुना अभ्यासाद्वारे ओळखला जाईल.
- (ii) एम-सॅड उत्पादकांना बी.आय. एस. कोडमधील जसे की, काँक्रीटसाठी "आयएस 383:2016", प्लास्टरिंगसाठी "आयएस 1542:1992", वॉश वॉटरसाठी "आयएस 456:2000" आणि बी.आय.एस.ने वेळोवेळी निश्चित केलेल्या इतर मानकांचे पालन करणे एम-सॅड युनिटधारक यांना आवश्यक असेल.
- (iii) गुणवत्ता तपासण्यासाठी बीआयएसने निश्चित केलेल्या संबंधित मानकांची खालीलप्रमाणे पूर्तता करणे आवश्यक आहे. :-

- १) गुणवत्ता आणि बाजारपेठेतील विश्वासार्हता प्राप्त करण्यासाठी एम-सॅड उत्पादक त्यांच्या उत्पादनांसाठी बी.आय.एस. प्रमाणपत्र प्राप्त करतील.
- २) एम-सॅड उत्पादक त्यांच्या परिसरात नियमित गुणवत्ता तपासणी करण्यासाठी एक गुणवत्ता चाचणी प्रयोगशाळा स्थापन करतील, ज्याचे रेकॉर्ड बी.आय.एस. मानकांनुसार ठेवले जाईल. तसेच सार्वजनिक बांधकाम विभागाच्या प्रयोगशाळांमध्येही एम-सॅडची गुणवत्ता तपासता येईल. असे रेकॉर्ड जिल्हा खनिकर्म अधिकारी, तहसिलदार यांना नियतकालिक पडताळणीच्या अधीन असतील. तिमाही अहवाल सादर करतेवेळी युनिटधारकाने सक्षम प्रयोगशाळेने दिलेले प्रमाणपत्र अहवालासोबत जोडणे आवश्यक राहील.

- ३) एम-सॅड उत्पादक एनएबीएल-प्रमाणित/डीएमजी/ विद्यापीठ प्रयोगशाळांमध्ये उत्पादनांसाठी गुणवत्ता चाचण्या करतील त्याचा अहवाल जिल्हाधिकारी यांना दर तिमाही आधारावर सादर करतील.

०६. एम-सॅड विक्री (Sale of M-Sand):-

एम-सॅडची विक्री करताना राज्यात उपलब्ध असलेल्या एम-सॅडची उपलब्धता बाजारमध्ये किंवा ग्राहकास निदर्शनास येण्याच्या अनुषंगाने एम-सॅड युनिटधारकास विक्रीकरीता शासनाने तयार केलेल्या “महाखनिज” या संगणक प्रणालीच्या माध्यमातून करणे बंधनकारक राहिल. स्वामित्वधनामध्ये सवलत देण्यात येत असल्याने एम-सॅड युनिटधारक यांनी बाजारमूल्यापेक्षा कमी दराने विक्री करणे आवश्यक राहिल.

०७. एम-सॅड युनिटसाठी प्रोत्साहन:-

एम-सॅड युनिटमधून उत्पादीत होणाऱ्या एकूण उत्पादनाच्या १००% एम-सॅड म्हणून उत्पादन होत असल्यास असे एम-सॅड युनिट शासनातर्फे वेळोवेळी घोषित करतील अशा तसेच खाली नमूद प्रोत्साहनास पात्र राहिल.

- (i) उद्योग म्हणून एम-सॅड युनिट्सची स्थिती कायम राहिल.
- (ii) एम-सॅड युनिट स्थापन करण्यासाठी किमान निव्वळ उत्पन्न व आर्थिक उलाढालीची आवश्यकता नाही.
- (iii) प्रत्येक जिल्ह्यामध्ये प्रथम पुढाकार घेणाऱ्या ५० महाराष्ट्र राज्याचा अधिवास असणाऱ्या/महाराष्ट्रात नोंदणी असणाऱ्या संस्था/इत्यादीना एम-सॅड युनिट स्थापन करण्यासाठी उद्योग विभागाच्या व या विभागाच्या सवलती लागू राहतील.
- (iv) महाराष्ट्र गौण खनिज उत्खनन (विकास व विनियमन) नियम, २०१३ च्या नियम ९ मध्ये “लिलावाव्दारे खाणपट्टा मंजूर करण्याची रीत” नमूद करण्यात आलेली आहे. त्या कार्यपद्धतीनुसार शासनाकडे किंवा कोणत्याही सार्वजनिक प्राधिकरणाकडे निहित असलेल्या कोणत्याही जमिनीचा लिलाव करताना केवळ एम-सॅड युनिट उभारण्यासाठी व त्यामधून उत्खनन करण्यासाठी महाराष्ट्र राज्याचा अधिवास असणाऱ्या/महाराष्ट्रात नोंदणी असणाऱ्या संस्था/इत्यादीना भाग घेता येईल. अशा शासकीय जमिनीवरील तसेच खाजगी जमिनीवर एम सॅड युनिटकरीता व्यक्ती/संस्था/इत्यादीना पाच एकरापर्यंत खाणपट्ट्यासाठी जागा सक्षम प्राधिकारी यांच्याकडून मंजूर करण्याबाबतची कार्यवाही शासनाच्या पूर्व मान्यतेने करण्यात येईल. अशा व्यक्ती/संस्था यांनी एक वर्षाच्या आत सदर जमिनीवर एम सॅड युनिट कार्यान्वित करणे बंधनकारक राहिल.
- (v) एम-सॅड युनिटधारकांनी त्यांना देण्यात आलेल्या खाणपट्ट्याचे उत्खनन करताना खाणपट्ट्याच्या जागेमध्ये सार्वजनिक हिताच्या दृष्टीने जलसंधारणाचा स्रोत तयार होण्याकरीता वर्तुळाकार/चौरस/आयात आकाराचा सुरक्षित जलसंधारण तलाव तयार होईल या पद्धतीने उत्खनन करणे बंधनकारक राहिल. उत्खनन पूर्ण झाल्यानंतर या जागेचा ताबा तहसीलदार यांनी जलसंधारण विभागास द्यावा. त्यानंतर या जागेवरील पाणीसाठा जलसंधारण विभागाच्या व्यवस्थापनेखाली असेल व त्याचा सार्वजनिक प्रयोजनासाठी वापर करता येईल. तसेच अशा जमिनीमध्ये पाणीसाठा वाढविण्यासाठी काही बदल करावयाचे असल्यास असे बदल करण्याचे अधिकार जलसंधारण विभागास राहतील.

(vi) यापूर्वी शासनाकडे किंवा कोणत्याही सार्वजनिक प्राधिकरणाकडे निहित असलेल्या कोणत्याही जमिनीवर खाणपट्टा मंजूर करण्यात आलेला आहे किंवा अशा खाणपट्ट्याचे नुतनीकरण करण्यात आलेले आहे, अशा खाणपट्टाधारक यांनी सदर शासन निर्णयाच्या दिनांकापासून पुढील तीन वर्षांच्या आत स्टोनक्रशरची उभारणी करणे व एम-सॅंड युनिट उभारून त्यामधून शक्य तितके एम-सॅंड उत्पादन करणे आवश्यक राहिल. अन्यथा महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ स्टोनक्रशरचे Cansent to establishment and Operate च्या परवान्याचे नुतनीकरण करणार नाही व जिल्हाधिकारी यांनी व्यापारी परवान्याचे नुतनीकरण करण्याची कार्यवाही करू नये.

तसेच एम-सॅंड युनिटधारकांनी त्यांना देण्यात आलेल्या खाणपट्ट्याचे उत्खनन करताना खाणपट्ट्याच्या जागेमध्ये सार्वजनिक हिताच्या दृष्टीने जलसंधारणाचा स्त्रोत तयार होण्याकरीता वर्तुळाकार/चौरस/आयात आकाराचा सुरक्षीत जलसंधारण तलाव तयार होईल यापद्धतीने उत्खनन करणे बंधनकारक राहिल. उत्खनन पूर्ण झाल्यानंतर या जागेचा ताबा तहसीलदार यांनी जलसंधारण विभागास द्यावा. त्यानंतर या जागेवरील पाणीसाठा जलसंधारण विभागाच्या व्यवस्थापनेखाली असेल व त्याचा सार्वजनिक प्रयोजनासाठी वापर करता येईल. तसेच अशा जमिनीमध्ये पाणीसाठा वाढविण्यासाठी काही बदल करावयाचे असल्यास असे बदल करण्याचे अधिकार जलसंधारण विभागास राहतील.

(vii) नवीन (स्टोन) खडीक्रशरला महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ/जिल्हाधिकारी यांनी नव्याने अनुक्रमे Cansent to establishment and Operate चा परवाना देताना व व्यापारी परवाना देताना सदर परवानाधारकास तीन वर्षांच्या आत एम सॅंड युनिट कार्यान्वित करणे बंधनकारक राहिल.

(viii) खाजगी क्षेत्रावर मंजूर करण्यात आलेले व त्यांचे नुतनीकरण करण्यात आलेल्या खाणपट्टाधारक यांनी पुढील तीन वर्षांत स्टोनक्रशरची उभारणी करणे व एम-सॅंड युनिट उभारून त्यामधून शक्य तितके एम-सॅंड उत्पादन करणे बंधनकारक राहिल. तसेच खाणपट्ट्यातून उत्खनन करताना खाणपट्ट्याच्या जागेमध्ये वर्तुळाकार/चौरस/आयात आकाराचा सुरक्षीत जलसंधारण तलाव होईल यापद्धतीने उत्खनन करून सार्वजनिक हिताच्यादृष्टीने जलसंधारणाचा स्त्रोत तयार होईल त्यापद्धतीने करून देणे बंधनकारक राहिल.

(ix) एम-सॅंडच्या उत्पादनासाठी शासन वेळोवेळी घोषित करेल याप्रमाणे स्वामित्वधन घेण्यास पात्र राहिल. सध्या याकरिता रु.६००/- प्रति ब्रास इतके स्वामित्वधन आकारण्यात येते. तथापि, शंभर टक्के एम-सॅंड उत्पादीत करणाऱ्या एम-सॅंड युनिटधारकास रु.४००/- प्रति ब्रास इतकी सवलत देण्यात येईल.

०८. एम-सॅंड युनिटसाठी गुंतवणूक प्रोत्साहन:-

शासनाच्या उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग यांच्याकडून वेळोवेळी वेगवेगळ्या घटकांसाठी Package Scheme of Incentive बाबत निर्णय घेण्यात येतात. अशा Package Scheme of Incentive मध्ये खनिज आधारीत असणाऱ्या उद्योगांना प्रोत्साहन देण्याच्या अनुषंगाने मुख्यतः एम-सॅंड युनिट या उद्योगाचा अंतर्भाव करण्यात येईल. उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभागाकडून (१)क्र.पीएसआय-२०१९/प्र.क्र.४६/उद्योग-९, दिनांक १६.०९.२०१९, (२)राज्यातील महिला उद्योजकासाठी विशेष धोरण-२०१७, क्र.साप्रयो-२०१७/प्र.क्र.१५/उद्योग-८, दिनांक १४.१२.२०१७

तसेच वेळोवेळी निर्गमित करण्यात आलेले आणि भविष्यात निर्गमित करण्यात येणारे धोरणे यानुसार सदर गुंतवणूक प्रोत्साहन उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग यांच्याकडून देण्याची कार्यवाही करण्यात येईल.

उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभागाकडून वेळोवेळी निर्गमित केलेल्या शासन निर्णयामधील समाजातील वेगवेगळे घटक, गुंतवणूक मर्यादा व रोजगार निर्मिती तसेच प्रदेशानुसार केलेल्या वर्गीकरणानुसार औद्योगिक प्रोत्साहनाबाबत खाली नमूद तरतुदी कृत्रिम वाळू युनिटसाठी लागू राहतील:-

- (i) औद्योगिक प्रोत्साहन अनुदान
- (ii) व्याज अनुदान
- (iii) विद्युत शुल्कातून सूट
- (iv) मुद्रांक शुल्क माफी
- (v) वीज दर अनुदान

तसेच एम-सॅण्ड युनिट उद्योगासाठी आवश्यक असणाऱ्या परवानग्या तात्काळ उपलब्ध होण्याच्या अनुषंगाने उद्योग विभागाकडून एक खिडकी योजना राबविण्याची कार्यवाही करण्यात येईल.

०९. राज्य सरकार, निमशासकीय, स्थानिक संस्था, पंचायती राज संस्था, विविध महामंडळे आणि राज्य सरकारद्वारे वित्तपुरवठा केलेल्या इतर संस्थांद्वारे केल्या जाणाऱ्या विविध बांधकाम कामांमध्ये वापरल्या जाणाऱ्या वाळूच्या प्रमाणाच्या किमान २०% एम-सॅण्ड असणे बंधनकारक राहिल. तसेच, शक्य त्या बांधकामाकरीताचे प्रमाण टप्प्याटप्प्याने शंभर टक्के करण्यात यावे. अशा प्रकारे दिनांक ०१.०६.२०२५ पासून एम-सॅण्डचा प्रत्यक्ष वापर करण्यासाठी व त्याची अंमलबजावणी करण्याकरिता सार्वजनिक बांधकाम विभाग, जलसंपदा विभाग, नगर विकास विभाग यासारख्या सर्व संबंधित प्रशासकीय विभागांनी तसेच राज्य शासनाच्या अखत्यारीतील सर्व संबंधित निमशासकीय महामंडळांनी पूरक आदेश निर्गमित करण्याची कार्यवाही करावी.

१०. एम-सॅण्ड निर्मितीसाठी पाण्याचा उपयोग (Usage of Water of M-Sand Manufacturing Units):-

- (i) एम-सॅण्डची गुणवत्ता प्रभावित होऊ नये यासाठी एम-सॅण्ड निर्मितीसाठी आवश्यक असलेल्या पाण्यामध्ये क्षार, सल्फेट लवण, कार्बनची अशुद्धता यासारखे हानीकारक घटक नसतील असे पाणी उपयोगात आणण्याची कार्यवाही एम-सॅण्ड युनिट्सधारक यांनी करावी.
- (ii) एम-सॅण्डच्या निर्मितीसाठी जलसंसाधनांचा अशा प्रकारे उपयोग करण्यात यावा, जेणे करून जल संसाधनाचे स्रोत खराब होणार नाहीत. तसेच वापर करण्यात आलेल्या पाण्याचा पुनर्वापर करता येईल असे संयंत्र बसविण्याची कार्यवाही करण्यात यावी.
- (iii) एम-सॅण्ड युनिटधारकांनी Zero Liquid Discharge च्या आधारे काम करण्याची कार्यवाही करण्यात यावी.

११. कचरा व्यवस्थापन :-

- (i) जलस्रोतांच्या संवर्धनाची गरज लक्षात घेऊन, एम-सॅण्ड धुण्याच्या गुणवत्तेशी तडजोड न करता पाण्याचा विवेकपूर्ण वापर करणे आवश्यक राहिल. एम-सॅण्ड युनिट्स शून्य-डिस्चार्जच्या

संकल्पनेवर कार्य करतील आणि आवश्यक प्रक्रिया केल्यानंतर धुण्यासाठी वापरलेले पाणी पुन्हा वापरणे बंधनकारक राहील.

(ii) आवश्यक वॉश वॉटर गुणवत्ता मानके पूर्ण करणाऱ्या शहरी प्रक्रिया प्लांटमधील पाणी एम-सॅंड उत्पादनासाठी वापरले जाऊ शकेल.

(iii) एम-सॅंड युनिट्स पर्यावरणीयदृष्ट्या जबाबदार पद्धतीने कार्य करतील याची तसेच कचरा विल्हेवाट आसपासच्या पर्यावरणावर नकारात्मक परिणाम करत नाही याची खात्री करणे आवश्यक राहील. उत्पादनादरम्यान निर्माण होणाऱ्या कचऱ्याचे व्यवस्थापन करण्यासाठी योग्य प्रक्रियांचे पालन केले जाईल.

१२. सदर शासन निर्णय हा सार्वजनिक बांधकाम विभाग, जलसंपदा विभाग, पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभाग, उद्योग विभाग व वित्त विभाग यांच्याशी विचारविनिमय करून तसेच वित्त विभागाच्या अनौ.सं.क्र.२७७/२०२५/व्यय-९, दिनांक १६.०५.२०२५ अन्वये प्राप्त सहमतीनुसार निर्गमित करण्यात येत आहे.

१३. सर्व संबंधित प्रशासकीय विभागांनी या शासन निर्णयाची अंमलबजावणी होण्याच्या दृष्टीने अधिकचे पूरक आदेश निर्गमित करण्याची कार्यवाही करावी.

सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक क्रमांक २०२५०५२३१७०४४१०८१९ असा आहे. हा शासन निर्णय डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

(संजय औ. धारूरकर)

उप सचिव, महसूल व वन विभाग

प्रत,

१. मा.राज्यपाल यांचे प्रधान सचिव, राजभवन, मलबार हिल, मुंबई.
२. मा.मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य यांचे प्रधान सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
३. मा. विधानसभा अध्यक्ष यांचे खासगी सचिव, विधानमंडळ, मुंबई
४. मा. विधानपरिषद सभापती यांचे खासगी सचिव, विधानमंडळ, मुंबई.
५. मा. उपमुख्यमंत्री, यांचे खासगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
६. मा.मंत्री (महसूल) यांचे खासगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
७. सर्व मा. मंत्री/मा. राज्यपाल यांचे खासगी सचिव, मंत्रालय मुंबई.
८. सर्व मा. विधानसभा/विधानपरिषद सदस्य.
९. सर्व मंत्रालयीन विभाग
१०. सर्व विभागीय आयुक्त
११. सर्व जिल्हाधिकारी
१२. सर्व महामंडळे

१३. सर्व उपविभागीय अधिकारी

१४. सर्व तहसिलदार

एम-सॅड युनिटधारकांसाठी नोंदवहीचा नमुना
शासन निर्णय क्रमांक गौखनि-१०/०३२५/प्र.क्र.८०/ख-२, दिनांक २३.०५.२०२५ सोबतचे परिशिष्ट-“अ”
आवक नोंदवही

अ.क्र.	दिनांक	गौण खनिजाचे नाव	गौण खनिज कोठून आणले त्याबाबतची माहिती (खाणपट्टा आदेश)	गौण खनिजाचे परिमाण (ब्रास/मे.ट.)	वाहन क्रमांक	eTP नंबर	शिल्लक साठा (Progressive) (ब्रास/मे.टन)
१	२	३	४	५	६	७	८

एम-सॅड युनिटधारकांसाठी नोंदवहीचा नमुना
शासन निर्णय क्रमांक गौखनि-१०/०३२५/प्र.क्र.८०/ख-२, दिनांक २३.०५.२०२५ सोबतचे परिशिष्ट-“ब”
जावक नोंदवही

अ.क्र.	दिनांक	गौण खनिजाचे नाव	गौण खनिज घेणाऱ्याचे नाव	गौण खनिजाचे परिमाण (ब्रास/मे.ट.)	वाहन क्रमांक	eTP नंबर	गौण खनिज ज्या ठिकाणी पोहच होणार आहे ते ठिकाण	शिल्लक साठा (Progressive) (ब्रास/मे.टन)
१	२	३	४	५	६	७	८	९